

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

3-2020

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

моддаларининг мембранали гидролизи ва сўрилиши	187
Н.Полвонов	
Мамлакатимизда жиноятчиликка қарши кураш сиёсатида мол-мулкни мусодара қилишга бўлган муносабат	189
О.А.Yuldashev	
Сиёсий партиялар ва ҳукумат идоралари	192
И. Исмаилов	
Қўқон хонлиги Маллахон Ибн Шералихон даврида (1858-1862)	195
Р. Дусчанов	
Ўзбекистонда совет ҳокимиятининг солиқ сиёсати (1950-1970 йиллар мисолида)	198
Р. Джураев	
1917-1941 йилларда Ўзбекистонда чорвачиликнинг аҳволи (от ва йилқичилик мисолида)	202
М.Темирова	
Халқ ҳаётида радиодастурлар ролининг ошиб бориши ва уларнинг ғоявий-маънавий функциялари (1927-1991)	205
О.Халилов	
Мустақил Ўзбекистон ва Хитой халқ республикаси ўртасидаги муносабатлар тарихий нуқтаи назардан	209
Д. Камбарова	
Инглиз тили дарсларида ахборот воситаларидан фойдаланиш	212
Қ.Кахаров	
Германияда маданиятлараро нутқий этикет муаммолари	214
Ф. Дадабаева	
А. Қодирийнинг “Ўткан кунлар” асарида диалог таржимаси	217
Г. Азамжонова	
Шукрулло ижодига Жаҳон ва рус адабиётининг таъсири	220
Н.Мерганова	
Талабаларнинг хорижий тилда оғзаки нутқини ўстиришнинг педагогик усуллари	224
М.Қаҳҳорова, З.Мухаммаджонова	
Чет тили дарсларида ижтимоий шаклларнинг аҳамияти	227
А.Х.Зинатуллина	
Француз тили дарсларида қўшиқлардан фойдаланиш	230
Ф.Анварова	
Жаргонларнинг нутқимизда тутган ўрни ва вазифаси	233

УДК:930.2

ҚЎҚОН ХОНЛИГИ МАЛЛАХОН ИБН ШЕРАЛИХОН ДАВРИДА (1858-1862)

KOKAND KHANATE IN THE PERIOD OF MALLAKHAN IBN SHERALIKHAN'S REIGN (1858-1862)

КОКАНДСКОЕ ХАНСТВО В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ МАЛЛАХАНА ИБН ШЕРАЛИХАНА (1858-1862)

И. Исмаилов¹

¹И. Исмаилов

Наманган муҳандислик-технология институти,
ижтимоий фанлар кафедраси ўқитувчиси.

Аннотация

Мақолада Қўқон хонлигининг Маллахон ҳукмронлиги даври (1858-1862 йй.) қўлёзма манбалар, илмий манбалар, илмий асарлар ва рисодалар асосида ёритилган. Мақолада сиёсий жараёнлар, ҳокимият учун кураш билан боғлиқ воқеалар таҳлил қилинган. Шунингдек, бу даврдаги Бухоро ва Қўқон хонликлари ўртасидаги сиёсий муносабатлар ҳам очиқ берилган.

Аннотация

В данной статье на основе рукописных и научных источников, научных трудов и монографий освещен период правления Маллаханом (1858-1862) Кокандским ханством. В статье также анализируются события, связанные с политическими процессами и борьбой за власть. Также раскрываются политические отношения между Бухарским и Кокандским ханствами в этот период.

Annotation

This article describes the period of the reign of Mallakhon in Kokand Khanate (1858-1862) on the basis of different historical manuscripts, scientific sources, scientific works and monographs. The political processes and the struggle for the government caused by different events are analyzed. The political relations between Bukhara and Kokand khanates of this period are also revealed in it.

Таянч сўз ва иборалар: хонлик, амирлик, исён, сулҳ, парвоначи, додхоҳ, мингбоши.

Ключевые слова и выражения: ханство, эмират, восстание, перемирие, парвоначи, дадхак, мингбаши.

Key words and phrases: khanate, emirate, rebellion, truce, propeller, dodkhokh, commander.

Қўқон хонлиги тарихи тарихшунослигининг таҳлили шуни кўрсатадики, Худоёрхоннинг биринчи хонлиги (1843-1858) ва ундан тахтни тортиб олган акаси Маллахон даври (1858-1862) тарихи чуқур ўрганилмаган ва бу даврнинг сиёсий, иқтисодий-ижтимоий ва маданий ҳаёти илмий адабиётлар ва тадқиқотларда ўз баҳосини топгани йўқ.

Ваҳоланки, бу даврнинг тарихини маҳаллий қўқонлик тарихчилар жуда кенг ёритганлар. Бу манбалар сирасига Авазмухаммад Атторнинг “Тарихи жаҳоннамои” асари, Мирзо Олим Тошкандийнинг “Ансобу-ссалотин ва таворих ал-хавоқин”ини, Муҳаммад Солиҳхожа Тошкандийнинг “Тарихи жадидаи Тошканд” асарини, Абу Убайдуллоҳ, Бекназар ва Тоиб ёзган тарихий асарларини тилга олиш мумкин.

Тилга олинган манбалар маълумотларига қараганда, ҳижрий 1273 (милодий 1857) йилда Жанубий Қозоғистон ерларида кўзғолон бошланади. Қозоқларни бостириб жазо бермоқчи бўлган Мирзо Аҳмад қўшини билан Авлиёота қалъасида қамал қилинади. Чимкентга юборилган Мирзо Аҳмаднинг жияни Мирзобий

сергили, қўнғирот ва бошқа қабилалар дасталари томонидан тутиб ўлдирилади. Бу воқеаларнинг тафсилоти Абу Убайдуллоҳнинг «Хулосат ул-аҳвол» асарида келтирилган (160^a-167^b вар.). Охири қозоқлар кўзғолони Худоёрхон юборган Маллабек ва Шодмонхўжа парвоначи бошчилигидаги қўшин томонидан бостирилади. Тошкентга қайтгунча Мирзо Аҳмад тўхмати билан Шодмонхўжа мингбошилиқдан олиниб, Ёрмозорга сургун этилади. 1857 йили Муҳаммад Ниёз мингбоши ўлади, унинг ўрнига Мирзо Аҳмад хонлик мингбошилиги мансабига кўтарилади[1,245].

Шу орада Рустамбек юз Ўратепада Худоёрхонга қарши исён кўтаради. Худоёрхон юборган қўшин Олма Барози дарёсида тўлиқ тор-мор этилади. Бу қўшинга бошчилик қилган Фозилбек қорақалпоқ мингбоши Самарқандга қочади. Аммо Бухоро амири уни дорга осиб, Ўратепага ҳужум қилади. У шаҳарни фатҳ қилиб, Рустамбек юзни ўлдиради ва Хўжандга яқин келади. Фарғона водийсида «амир қайта шаҳарни олади», деган овоза тарқалади.

1857 йили Бухоро амири босқинчилигига қарши бўлган халқ урушга шайланиб, Хўжанд ва

Қўқон атрофларини мудофаа воситалари билан ўраб олди. Лекин шу ташқи истилолар шароитида хонлик тахти учун Маллабек ўз курашини қайта бошлайди.

Амир Насруллоҳ қўлидан Хўжандни қайтариш ва акаси ўрнига хон бўлишни мақсад қилиб қўйган Маллахон исён кўтаради. Худоёрхон уни тутиб, ўлдирмоқчи бўлганида Маллабек Ғулжага қочиб, Олимбек додхоҳ олдига келади. Бу ерда қирғиз жамоаларининг раҳбарлари Сайидбек додхоҳ, Пўлат додхоҳ, Чўтан, Мулла Мурод, Қуйчибий ва бошқалардан мадад олиб, Қорасувга, кейин Андижонга келади ва катта қўшинни жамлаб, Риштоннинг жануб томонида жойлашган Хўжа Илғор мавзесида қўш куради. Бу орада амир Насруллоҳ бирдан Хўжанд қамалини тўхтатиб, Бухорога қайтади. Худоёрхон Маллахонга зарба бериш учун Қашғар қишлоққа яқин бир жойга қўнади. 1275 йили раби ул-аввал ойининг 16-куни (милодий 1858 йили 25 октябрда) ака-ука ўртасида жанг бўлиб, Худоёрхон тор-мор бўлади. Худоёрхон кам аскарни билан Қўқонга қочиб келиб, ўрдада яширинади. Мирзо Аҳмад ўз қўшини билан Бухорога кетади. Маллахон келиб, Қўқонни қамал қилади. Қуршовнинг 21- кунида Худоёрхон сулҳ тузмоқчи бўлиб, Маллахон олдига эшон шайх ул-ислом Сулаймонхўжани, Эрқабий додхоҳ юз ва Қаноатшоҳни юборади. Лекин уларнинг кетларидан Андижон ҳокими Сўфибек, Марғилон ҳокими Шоҳ Муродбек, Қосим мингбоши, Шодмонхўжа додхоҳ, Яъқуббек понсадбоши, Юлчибек понсад, Муҳаммадназар парвоначи Тўрақўрғон ва Наманган қўшини билан чиқиб Маллахонга қўшилишади. Буни эшитган Худоёрхон укаси Султон Муродбек билан Хўжандга, кейин Бухорога қочиб кетади.

Раби ус-соний ойининг 6-си, жума куни эрталаб (милодий 1858 йил 13 ноябрь) Маллахон Қўқонга кириб, тахтга ўтиради[2,252]. Кўп вақт ўтмай, Маллахон ҳам Ўратепа ва Жиззахга юриш қилади. 1859 йил баҳорида амир Насруллоҳ Ўратепа ва Жиззахни эгаллаб, Хўжандга яқинлашиб, Нов қалъасига Қаноатшоҳни ҳоким этиб тайинлайди. Лекин Қаноатшоҳ кейинроқ Қўқон ҳукуматини тан олиб, ўзи пойтахтга келади. Маллахон Қаноатшоҳни амирлашкар этиб, Худоёрхон ва Султон Муродбекка қарши Қоратепинга юборади. У Ғарм қалъасини муҳофаза қилиб, Худоёрхонни у ердан кетишга мажбур қилади. Худоёрхон Жиззахга келади. Шунда Маллахон хижрий 1276 йили ражаб ойида (1860 йили 24 январидан) Жиззах устига Саримсоқ қурама билан Душабой понсадни юборади. Мирзо Работ мавзеида Худоёрхон билан жанг бўлади. Худоёрхон қўшини мағлуб бўлиб, 76 киши асирликка олинади. Асирлар пойтахтга олиб келиниб, қатл этилади[2,254].

Хижрий 1276 йили рамазон ойида (1860 йил 23 мартда) Маллахон яна қўшин бошлиқлари: Ўтаббий қўшбеги-қипчоқ, Сайидбек додхоҳ қирғиз (Хўжанд ҳокими), Нов ҳокими мулло Қосим қирғиз, Облиқ ҳокими Муҳаммадамин мирзо, Ирисали понсад ва Душабой понсадларга Ўратепа вилоятини босиб олишни буюради. Қоратепа яқинидаги Айлонлик мавзеида Ўратепа лашкари Бозорбой тўқсабо бошчилигида уларга ҳужум қилиб, қаттиқ зарба беради. Сайидбек додхоҳ ва Ирисали понсадлар асирликка тушадилар, қолганлар Хўжандга қочиб келишади.

Бу воқеани эшитган Маллахон Ўшдан Хўжандга келади. Маллахон ҳукмронлиги даврида русларга қарши бир неча юришлар ташкил этилади. Хижрий 1277 йили муҳаррам ойида (милодий 1860 йил июль-август) Маллахон Тошкентга келиб, унинг ҳокими Қозоқбой оқсоқолни Қурама ҳокими Нормуҳаммад қўшбеги билан бирга русларга қарши Тўқмоқ қалъасига юборади. Қўқон қўшини Қаноатшоҳ бошчилигида ва Андижон сипоҳи Олимбек додхоҳ бошчилигида бу юришда иштирок этади. Лекин руслар билан жанг қилаётган вақтда бошлиқлар ўртасида низо чиқиб, Қўқон сипоҳларидан бошқа қўшин Тошкентга қайтиб келади. Тўқмоқ қалъаси яқинида Қаноатшоҳ ҳам мағлуб бўлади.

Амир Насруллоҳ ўлимидан сўнг (1277 хижрий йили раби ул-аввал ойида, милодий 1860 йили) Абдулғафур Нов қалъасидан Ўратепага ҳужум қилиб, уни олади. Лекин мустақилликка даъво қилган бу ҳоким ҳам Маллахон қаршилигида дуч келади. Амир Музаффар (1860-1885 йил) Маллахонга қарши Иброҳим Хаёл манғитни юборади. Маллахон эса Марғилон ва Ёрмозор ҳокими Алимқули эшикоғаси қирғиз-қипчоқни сафарбар этади. Бу орада Абдулғаффорбек юз Иброҳим Хаёл билан тил бириктириб, Бухоро қўшинини шаҳарга киргизади. Лекин Алимқули уларни чиқиб кетишга мажбур қилиб, 560 нафар Бухоро лашкарини асир олади[2,239]. Амир Музаффар бундан ғазабланади, Иброҳим Хаёлни Шерободга ва Абдулғаффорбекни Чоржўйга сургун этиб, Ўратепага Баротбекни ҳоким қилиб юборади. Буни эшитган Маллахон шаҳарга қайтиб, 80 кун уни қамал қилганида, халқ тазйиқи остида Баротбек мажбур бўлиб, Қўқон итоатига киради[2,258-262]. Бу орада Шаҳрисабз беклари қузғолон кўтариб, ҳукуматларини қайта тиклаш учун Маллахондан мадад сўрайди. Маллахон амир диққатини ўзига тортмоқчи бўлиб, Жиззах ва Самарқанд вилоятига ҳужум қилади. Буни эшитиб амир Музаффар Шаҳрисабз юришини қолдиради, Самарқандга ва у ердан Янгиқўрғонга келади. Маллахон амир олдига Бобоҳўжа шайх ул-исломни элчи қилиб юборади.

Музокаралардан сўнг амир Музаффар ва Маллахон ўрталарида сулҳ тузилиб, икки давлат чегараси аниқланади. Қўқоннинг ғарбий чегараси Қозоқбулоқ мавзесидан ўтадиган бўлади. Маллахон бу шартни Хўжандга келиб қабул қилади ва шартномага муҳрини босади.

Ҳижрий 1277 (милодий 1862) йили Қаноатшоҳ Авлиёота ва Пишпақка юриш қилиб, аҳолидан катта закот олгач, Тошкентга қайтади ва Маллахон буйруғи билан Жўлак атрофида русларга қарши юриш қилади. Лекин у Жўлак яқинидаги жангда мағлуб бўлганидан сўнг Тошкентга қайтади.

Қаноатшоҳ бу мағлубиятдан кейин, Маллахондан уни Тошкент ҳокимлигидан олинишини талаб қилади, лекин Маллахон Қаноатшоҳни Чордарага келган Худоёрхонга қарши жўнатади. Қаноатшоҳ Худоёрхонни таъқиб қилиб, Ём, Зомин ва Ўратепага келади, кейин Қўқонга ўтиб, яна Тошкентга қайтади.

Шу ўртада Ўратепа ҳокими Баротбек исён кўтаради. Аммо Ўратепа халқи унга қарши чиқиб, ўз яқинлари билан Бухоро амирлигига тобе бўлган Мастчоҳга чиқиб кетишга мажбур қилишади. Маллахон Ўратепа мулкани Душабой додхоҳга беради.

Ҳижрий 1278 йили ҳут ойининг 6-куни (1862 йил 24 феврал)да Маллабек суиқасд натижасида ўлдирилади. Манбалар маълумотида қараганда, суиқасд раҳбарлари Олимбий парвоначи қирғиз, Хидирбий эшикоғаси, Шодмонхўжа парвоначи, Худойназар додхоҳ турк, Дўст меҳтар юз, Муҳаммад Иброҳим мирзабоши Косоний бўлган[2,269].

Суиқасдчилар Шоҳмуродхон ибн Абдурахмонбекни тахтга кўтардилар. Унинг даврида хўжалик ва ижтимоий ҳаёт кескин оғирлашиб кетади, қимматчилик бошланади. Бир ботмон буғдой уни 12 танга, гуруч 121 танга, уч нимхўрда маккажўхори 1 танга, думба ёғи ярим тилло туради[2,269].

Маллахон ўлимини эшитиб, Қаноатшоҳ оталиқ қаттиқ норозилик билан Жиззахда турган Худоёрхонга мактуб йўллаб, унга мадад беришга ваъда беради. Худоёрхон 1862 йили март ойида Тошкентга боради ва Туркистондан келган Қаноатшоҳ ёрдамида қўшин йиғиб, Қўқонга

қарши юришга ҳозир бўлади. Тошкент аҳолиси ҳам Худоёрхонга мадад беришга ваъда қилади. Тошкент руҳонийларидан мулло Солиҳбек Охунд Маллахон қотилларини ўлдиришга фатво берган эди[2,273].

Шоҳмуродхон ҳам Худоёрхон қаршилигини йўқ қилиш учун Тошкентга келиб, уни қамалга олади. Худоёрхон ёрдам сўраб, амир Музаффар олдига Мирзо Аҳмад парвоначини юборади. Амир рози бўлиб, Ўратепага ҳужум қилади. Бу воқеани эшитиб Шоҳмуродхон ва Фарғона амирлари қамалдан воз кечиб, Қўқонга қайтмоқчи бўлади. Ҳижрий 1278 йили 14 зул-қайда ойида (1862 йил 13 май куни) улар Хўжа Ягона мавзеига қўнадилар. Маллахон қотиллари ичида низо чиқади. Улар икки гуруҳга бўлинадилар. Бир гуруҳ бошлиқлари Шодмонхўжа мингбоши, Олимқули амирлашкар, Пўлат додхоҳ парвоначи, Чўтан додхоҳлар бўлиб, иккинчи гуруҳга Марғилон ҳокими, Хидир парвоначи, Худойназар парвоначи, Идрис қули додхоҳлар бошчилик қиларди. Улар бир-бирларига айб қўйиб, қаттиқ жанжал кўтаришади. Охири биринчи гуруҳ Шоҳмуродхон билан тил бириктириб, Хидир парвоначи, Худойназар парвоначи, Идрис қули додхоҳ ва бошқаларни тутиб ўлдиради[2,273]. Шоҳмуродхон Қўқонга қайтади, Худоёрхон Тошкентга чиқиб, Нов қалъасида амир Музаффар билан учрашиб, Хўжандга келишади. Худоёрхон Қўқонга ҳужум қилмоқчи бўлиб турганида шаҳар аҳолиси шимолий дарвозаларни очиб, Худоёрхонни пойтахтга киргизади. Хон аъёнлари Шоҳмуродхон кўшинидаги кўплаб қипчоқ-қирғизларни ўлдиради. Бухоро амири эса Хўжандга Маллахондан қолган ҳамма қурол-аслаҳаларини, яъни 29 тўп, 150 катта қароқундоқ, 900 дона милтиқларни олиб, Қароқчиқум ва Маҳрам ўртасида қўш қуради[4,35]. Манғитлар 6 кун давомида Маҳрамдан Конибодомгача бўлган мавзелар – Ниёзбек, Ҳамиржўй, Кучгак, Қораянтоқ қишлоқларини талон-торож қилади. Ҳижрий 1278 йили зу-л-ҳижжанинг 6 куни (милодий 1862 йил 5 май) чоршанбада Худоёрхон Қўқонга кириб келиб, иккинчи марта хонлик тахтига ўтиради.

Адабиётлар:

1. Абу Убайдуллоҳ Тошкандий. Хулосат ул-аҳвол ЎзР ФА ШИ қўлёзма № 2084.
2. Аваз Муҳаммад Аттор Хўқандий. Тарихи жаҳоннамойи. II жилд // Қўлёзма, ЎзФАШИ, № 9455-343в
3. Муҳаммад Юнус Тоиб. Тарихи Алиқули амир лашкар // Қўлёзма ЎзРФАШИ. – № 1213.
4. Вахидов Ш. Источники, использованные Аваз Мухаммад Атаром в сочинении «Тухфат ат-таворихи хони» // Адабий мерос. –1989. -№ 4 (50).

(Тақризчи: М.Исомиддинов – тарих фанлари доктори, профессор)